

ФЛУИДНОСТ И КРИСТАЛИЗОВАНOST СИЖЕЈНИХ МОДЕЛА И ЈУНАКА ЕПСКЕ ПЕСМЕ¹

Данијела Р. Петковић

Институт за књижевност и уметност

Београд, Србија

Key words: interaction between characters and *syuzhet*, fluid and crystalized characters, fluid and crystalized *syuzhet* models

Abstract: This paper examines the mutual adaptability and conformity of characters and *syuzhets* of epic poetry, i.e. the level of their compatibility. Fluid models are open to a large number of epic names or various types of heroes, contrary to crystallized models with a hardened structure, demanding precisely determined types of protagonists or even precise epic names. Analogously, from the character's perspective, we can differentiate between fluid and crystallized characters. The former ones can adapt to numerous *syuzhet* models, while the latter enter a very limited number of models, either because of the underdeveloped epic biographies, or because of their dominant typical trait that limits their progress through *syuzhets*. The majority of models and characters occupy the middle ground between complete crystallization and high fluidity – partially fluid (or partially crystallized) *syuzhets* i.e. characters.

Кључне речи: интеракција јунака и сижера, флуидни и кристализовани јунаци, флуидни и кристализовани сижерни модели

Апстракт: У раду се испитују међусобна прилагодљивост и саобраћавање јунака и сижера епских песама, тј. степен њихове компатибилности. Флуидни модели отворени су за велики број епских имена или различите типове јунака, наспрот кристализованим моделима, очврсле структуре, који захтевају тачно одређене типове протагониста или чак прецизна епска имена. Аналогно томе, али сагледано из перспективе јунака, разликују се флуидни и кристализовани јунаци. Први су прилагодљиви бројним сижерним моделима, док други улазе у веома мали број модела, било због неразвијених епских биографија, било због доминантне, типске црте, која им ограничава кретање кроз сижере. Највише модела и јунака налази се на средокраћу између потпуне кристализације и

---

¹ Овај рад је настао на пројекту „Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду“ (бр. 178011), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

велике флуидности – делимично флуидни (или делимично кристализовани) сижеи, односно, јунаци.

Питање узајамног обликовања јунака и сижеа неодвојиво је од разматрања настанка и генезе епских, и уопште, усмених творевина. Различити теоријске приступи изворе су налазили у заједничким митолошким представама, праваријанти, једној архетипској књижевности или у више независних идентичних самониклих језгара.² Генеза епа сагледавана је као пут од митолошког и ритуално-митолошког архетипа до певања о важном историјском догађају (митолошка и неомитолошка школа), али и обрнуто, као линија која почиње од стиховане хронике историјског догађаја, па постепеним заборављањем чињеница и имена сеже до мита (историјска школа) (Мелетинский, 1963: 6–12).

Без обзира на дихотомне резултате кад је реч о почецима усменог стваралаштва, или о смеру развоја, од мита ка историји, односно, од историје ка миту, фикцији, питања потоњег обликовања, преношења и мењања „приче“, смене јунака и међусобних додира јунака и сижеа, нису била спорна. Сижеи су се модификовали, пунили одговарајућим националним, историјским садржајем, јунаци су један другом уступали место у истом типу сижеа. Уопштавањем чињеничне грађе настају и конзервирају се типови јунака и сижеа. Ако је развојни пут супротног смера, од митолошких образаца ка конкретним догађајима, онда то значи да типски модели јунака или сижеа према себи траже, а потом и асимилују, одговарајућа збивања и историјске учеснике у њима. Циклизацијом песама око једне личности јунак привлачи одређене сижее, док се груписањем песама око једног догађаја, у сижее укључују нови јунаци. Сталне промене, еволуција модела јунака и сижеа, независно од смера, варијантност као епска законитост, динамизују однос јунака и сижеа. У тим менама, њихов сусрет постаје сталан процес, непрестано пулсирање и прожимање.

---

² О митолошкој, историјско-географској, миграционој и антрополошкој теорији више у: Pešić, Milošević-Đorđević, 1984: 277, 103, 157–158, 17–18, и у: Милошевић-Ђорђевић, 1980: 495–500.

Флуидни и кристализовани сижејни модели³

Међу различитим типовима интеракције јунака и сижејног модела, једна од најважнијих тиче се међусобне прилагодљивости и саображавања. Степен компатибилности модела према јунацима који их изграђују одраз је броја различитих јунака или типова јунака који у дате сижејне моделе улазе. Флуидни модели отворени су за велики број епских имена или различите типове јунака, док се на супротном полу налазе кристализовани модели, очврсле структуре, који захтевају тачно одређене типове протагониста или чак прецизна епска имена. Сви остали сижејни модели распоређују се између ових крајњих тачака.

Флуидни сижеи су заправо најуопштенији и најраширенији модели, мада велики број варијаната не подразумева сваки пут и различите јунаке на истој сижејној позицији. Један од модела који варира више јунака је нпр. замена на мегдану. Подвижници су разни типови заточника – слаби јунаци (деца), намерници, лоше и силне мегданције, јунаци старијих времена, али и устанички прваци. Тако иста парадигматска линија спаја Марка Краљевића (СНП II, 66; СНП II, 67), Вука Деспотовића (СНП VI, 59), младе јунаке – Ива Сенковића и нејаког Матију (СНП III, 56; СНП III, 55), Лазара Мутапа (СНП IV, 39) итд. Отвореност овог модела огледа се и у измењивању угрожених владара, кућних старешина, девојака и мртвог јунака на позицији налогодавца. Номенклатура противника је нешто стабилнија, али доминантног Арапина понегде замењују реални јунаци, попут Бојичића Алила (СНП VI, 7) и Мехмед-аге Мекића (ПЦХ, 28).

Изразиту флуидност показују и сижеи о освети нечије смрти. Јунак који кажњава породичног крвника није везан за једно епско време (Марко – Б, 89; СНП II, 57; СНП II, 58; СНП VI, 17; СНП VI, 38; СНП VI, 47; ПЦХ, 6, деспот Стефан – ПЦХ, 160, Грујо Витковић и Раде Риђанин – СНП VI, 81, Лала Дрекаловић – СНП VIII, 2; СНП IVр, 23, итд.). Исто тако, робље спасава Марко, засуђњени хајдук Мали Радо(ј)ица / Раде Ограшић, као и устанички кнез Иван Кнежевић. Прилагодљивост карактерише и моделе о ослобађању из тамнице,

---

³ У грађи одабраној за овај рад, коју сачињавају старији записи, Вукове класичне и рукописне збирке, његови необјављени рукописи и Милутиновићева *Пјеваница*, међу сижеима у којима је протагониста један јунак, издвојило се неколико типова сижејних модела: 1) заштита слабих и борба за правду; 2) ослобађање; 3) јуначка такмичења; 4) женидба; 5) породични односи; 6) социјални статус и 7) смрт јунака. Сваки тип се даље грана на подтипове, групе, подгрупе итд., све до појединачних варијаната.

затим о јунаку који се ослобађа сам, као и песме о мегдану против гласовитог јунака и хвалисавца.

Компатибилност модела може бити мања или већа, али максимална флуидност заправо и није могућа. То би значило примање свих могућих типова јунака или свих епских имена у одређени модел. С друге стране, потпуна кристализованост модела је ретка, али је поткрепљена већ околностима малог броја варијаната у појединим моделима или чак инваријантношћу појединих песама корпуса одабраног за овај рад. Нпр. Марко је једини јунак који се такмичи у стреличарству (СНП II, 61), а Иво Сењанин једини препливава реку (Е, 100). Само Секула има способност метаморфозе (Б, 19; СНП II, 85; СНП II, 86). Вилу побеђује само Марко (Е, 176; Е, 181; СНП II, 38; СНП VI, 19; СНП VI, 23; СНП IIр, 35; СНП IIр, 36, СНП IIр, 37), а он је и једини јунак чије осцилације карактера допуштају привремену замену ратничке земљорадничком функцијом⁴ (Е, 105; СНП II, 73). Формално, ови модели су потпуно кристализовани. Исто тако, песме о Косовском боју не варирају протагонисте. Лазарево име срасло је за делокруг владара мученика, Милошево за јунака који убија турског цара, док је Вук „закључан“ на позицији виновника косовске трагедије. Чврста структура кристализованог модела огледа се овде у конзервирању имена. Алтернирање номенклатуре у сваком од поменутих делокруга није могуће, свака промена имена била би отклон од „историје“ коју је епска песама запамтила и фиксирала.

Највећи број модела налази се на средокраћи између потпуне кристализације и велике флуидности. Делимично флуидни (или делимично кристализовани) сижеи укључују одређени тип јунака и ограничени скуп имена. Понегде се може уочити и извесна правилност у том избору.

Нпр. модели о девојци која спасава јунака из тамнице ангажују младог, нежењеног јунака, док је заточеник ког ослобађа делија девојка (љуба или сестра) најчешће мање познат епски јунак или јунак средњих (новијих) времена, чије име допушта преношење епске славе на јуначну жену: Божо Рајковић/Рашковић (Б, 98; Б, 99), хајдук Вукосав (СНП III, 49), Тодор/Иван Задранин (СНП IIр, 57; СНП IIр, 58), Ускок Раде (СНП IIр, 59), Војин војвода (СНП IIр, 60). Изузетно, низу се прикључује и Марко Краљевић (СНП IIр, 52), чије се име често

---

⁴ А. Лома посматра Марка као типичног представника Димезилове ратничке функције. Ратник је увек антагонистички постављен у односу на сељачку функцију (Лома, 2002: 104–105).

везује за сижее о верности/неверности жене, па је по аналогији унето и у модел који наглашава вредност добре љубе и посредно истиче њену верност. Истом типу сижеа – ослобађању припадају и модели о спасавању откупом. Њихова делимична кристализација потврђује се суженим скуповима из којих се бирају ослободиоци и засужњени јунаци. Спаситељ користи неепско средство, па самим тим не припада јунацима (мајка, владар, брат), а и сам јунак нема развијену епску биографију.

Тип женидбеног сижеа кореспондира с типом младожење. Јунаци старијих времена доминирају у женидби с препрекама; отмица, углавном без помоћи заточника, карактеристичнија је за хајдуке и ускочке прваке; владари или плашљиви јунаци приморани су на невољну просидбу; неуспела женидба везује се највише за представнике непријатеља, док је женидба без препрека типична за владаре.

У сфери породичних односа, сижеи о убиству сестрића захтевају амбивалентне представнике старије генерације, тј. јунаке којима негативни предзнак није неуобичајен (Вукашин, Марко, Јанко, Иван Сењанин). Позитивна карактеризација срасла с именом Мијата Томића оставила га је по страни од парадигматског скупа ујака, из ког поменути модел црпе своје протагонисте. Баладе о братоубиству обично се завршавају и самоубиством виновника несреће. Зато је у тој улози веома ретко епски јунак, јер се оваква смрт не уклапа у херојску биографију. Утолико је необичније укључивање Грујице Новаковића у лирско-епски модел који је надјачао његов јуначки хабитус (Е, 112).

Раздвајање подтипова песама о јунаковом социјалном статусу на оне у којима се тематизује однос са владаром, четовање или ратовање селектује избор јунака и групише делимично флуидне (делимично кристализоване) сижее. Оклеветани јунак и владар улазе у песме као готова спрега. Зато скуп није велики. Издвајају се традицијом потврђени парови: Милош – Лазар, Марко – турски цар и Змај Огњени Вук – будимски краљ. Марко и Вук алтернирају и у моделу о освајању града мегданом (Е, 59; Б, 15; Б, 87; ПЦХ, 37; ПЦХ, 152). Заменаљивост њихових имена и функција потиче од сличне историјске улоге вазала (Сувајџић, 2009: 317). Мучење јунака, као и и преоблачење у женске или робовске хаљине, карактеристични су једино за хајдуке. Модел о одметању још је кристализованији. Само тројица харамбаша – Старина Новак, Бајо Пивљанин и Михат Томић, могу да носе овај тип сижеа, јер он захтева дуг хајдучки стаж у највишем статусу и развијену епску биографију. Издаја ради награде шири се још и на ускоке и црногорске јунаке, док јунаци старијих времена страдају највише због неверне

љубе. Подвижници на туђем терену су хајдуци, ускоци, црногорски прваци и веома често Секула. Доминантне црте његовог лика – младост, индивидуализам и неофитски статус погодвале су овом моделу.

Флуидни и кристализовани јунаци

Компатибилност јунака и сижеа може бити сагледана и из угла јунака. Степен прилагодљивости јунака различитим сижејним моделима такође се мери скалом која се протеже од флуидности до кристализованости.

Флуидни јунаци заступљени су у великом броју сижеа. Понеки чак лако приањају за различите делокруге. Крајња вредност, тј. максимална компатибилност са свим групама сижеа, као и у случају сижејних модела, практично је немогућа. Не постоји јунак који улази у све моделе. Ситуација се не мења ни када се перспектива прошири на све епске ликове. Када нису срасла с једном особином, стајаћа имена дозвољавају већу покретљивост кроз различите моделе, али ни ту нема апсолутне сагласности са свим моделима. Може бити речи само о флуидности у великој мери. Највећи степен прилагодљивости показују амбивалентни јунаци. Слојевити епски ликови су улазили у бројне сижејне моделе захваљујући дихотомности и широком распону карактерних црта, које су се постепено наслојавале и модификовале с временом и променом средине.

Најфлуиднији јунаци лако се крећу кроз свих седам типова сижејних модела. Марко је најпокретљивији епски лик, певање о њему је најраширеније, али се из мноштва улога ипак издвајају типичније, које су постепено изградиле његов лик. Доминира у сижеима о заштити слабих и борби за правду, затим у моделима о ослобађању, а нешто мање у сижеима о женидби (углавном као заточник), породичним односима (претежно су то песме о неверној љуби и убиству сестрића) и неким групама о односу јунака и сизерена. Просечно је заступљен у песмама о јуначким такмичењима, док се типу песама о смрти јунака прикључује кроз варијанте о уништавању атрибута.

Велику прилагодљивост различитим сижејним моделима показује и Иво Сењанин. Он је заменик на мегдану, спасацац из тамнице, јунак који се ослобађа сам, такмичар, отмичар девојке, јунак који спречава отмицу девојака, нехотични виновник смрти свог сестрића, самовољни јунак који пркоси владару, добровољац за тежак задатак на туђем терену, јунак који гине или умире од урока. Флуидности доприноси и делокруг старешине, такође својствен сењском капетану, и варијације

од позитивног налогодавца, преко пасивног женика или кукавице, до негативног, непријатељског владара у сужеима о издаји јунака.⁵

Слична пријемчивост и флуидност карактеристична је и за Јанка Сибињанина, али је он ређе јунак, а чешће владар, противник, пасивни женик или јунак којег спасавају. Комплементарност ујака и сестрића, Јанка и Секуле, утицала је на велику заступљеност Секулиног лика у сужеима у којима се појављује и сибињски војвода (ослобађање, трке коњима, отмица лађом, убиство сестрића и други подтипови песама о смрти). Скуп се шири моделима у којима доминира млади јунак, иницијант (женидба, подвижништво на туђем терну).

Скupu флуидних јунака припада и Змај Огњени Вук. Иако је присутан у свим сужејним типовима, издвајају се модели који одсликавају његову улогу заштитника (одбрана девојачке части, мегдан у жене, ослобађање робља), однос са владаром (замена на мегдану, наметнута женидба, оклеветани јунак, мегдан у град) и породичне односе (неверна жена уништава јунакове атрибуте).⁶

Висок степен компатибилности са разнородним сужеима показују и ликови двојице хајдука – Грујице Новаковића и Мијата Томића. Пресликавање особина са Грујице на Мијата укључило је обојицу у модел о спасавању девојачке части, односно, о маскирању. Такође имају улогу спасаца из тамнице, а запажене роле остварују и у сужеима породичне тематике (братоубиство). У истом типу, за Грујицу се везују модели о неверној жени, док је Мијат познатији по релацији са сестрићем. Највеће разликање, које и највише обликује њихове ликове, јесу различити сужеи песама о женидби, карактеристични за Грују, и претежност варијаната о социјалним односима, кад је реч о Мијатовом ангажовању. Типичне особине – младост и иницијастички статус првог, и улога хајдучког харамбаше другог – утицале су на концентрисање ових јунака у специфичним групама сужеа.

На супротном крају налазе се кристализовани јунаци. Они се појављују у веома малом броју сужејних модела. Максимална кристализација је могућа, али је, као и код сужејних модела, последица инваријантности и ограничености броја записа. Ефемерни јунаци, заробљени локалним просторно-временским оквирима, свели су епско битисање на једну песму, а биографију на једну епизоду.

---

⁵ Разноликости лика Ивана Сењанина и бројним сужејним моделима у којима се он појављује, М. Клеут је посветила читаво поглавље монографије о чувеном сењском капетану (Клеут, 1987: 97–140).

⁶ Више о епском и историјском лику деспота Вука, као и о сужејним моделима у којима је заступљен, у: Пешикан Љуштановић, 2002.

Други тип кристализованости подразумева срастање с једном улогом, или истицање доминанатне карактерне црте. Такви јунаци се као типови преносе кроз мањи или већи број сижејних модела, али некомпатибилност с различитим моделима није утицала на њихову епску славу. Чувене јунаке, чврсто структурисане, окоштале, без много карактерних осцилација, традиција је конзервирала и типски уобличила понекад само на основу малобројних варијаната једног или два модела. У одабраном корпусу песама, Пријезда је бранилац Сталаћа, прототип јунака који уништава своје најбоље атрибуте и пркосно одлази у смрт. Максим Црнојевић и Антун Поповић су женици, Наход Симеун – трагични јунак који се жени својом мајком, док Јова Будимлија учествује у два женидбена модела. Краљевић Андрија је жртва (два типа сижеа о породичним односима – братоубиство и потрага за отетим чланом породице), Поповић Стојан се појављује само у моделима о неверној жени и женидби с препрекама (у овом другом типу је женик или отац младожење). Дојчил, војвода Момчило и Мусић Стеван доминирају сваки у по једном моделу: Болани Дојчин штити породицу и Солун, Момчило страда због издаје љубе, а Стеван представља тип закасног јунака. Осим ове, сва тројица јунака остварују макар још по једну улогу, али се она доживљава као споредна или чак као грешка, лош спој са неогдговарајућом функцијом. Дојчил постаје Марков побратим и ослободилац из тамнице (СНП II, 65; ПЦХ, 68), Момчило се преобраћа у Марковог побратима и гласника (Е, 124; СНП Пр, 57), а косовски јунак опеван је још и као младожења (СНП VI, 43).

Ако изузмемо бројне јунаке хроничарских песама, који су због усмерености на један догађај и локалне ограничености оваквог типа певања типични представници кристализованих јунака, највише је оних који гравитирају некој од крајњих тачака на линији компатибилности. Делимично флуидни (или делимично кристализовани) јунаци учествују у неким типовима сижеа, у другима не. Бановић Страхиња је најпознатији по моделу о неверној љуби, затим као један од косовских јунака, а најмање као Јанков заменик на мегдану и женик који добија девојку испуњавајући тежак задатак (ПЦХ, 151). Преклапање номенклатуре Бановић Секула – Бановић Срахмиња указује на могуће разлоге супституције јунака и формирања новог пара Јанко – Страхиња. Милош Обилић је синоним највећег косовског подвижника, али и Марков побратим којег због лепшег гласа устрељи вила, такмичар (пребацавање цркве буздованом) или заточник у бројним женидбама с препрекама. Ако се у овим примерима не може уочити законитост по којој јунак привлачи одређене сижее, постоје и они

јунаци који бирају моделе према доминантним цртама своје биографије, усвојеним на основу најраширенијих варијаната.

Епска песма ретко раздваја браћу Јакшиће, а митолошки подтекст их неретко удружује са женом (сестра, невеста, љуба). Зато се претежно појављују у сижима који чувају њихову традиционалну релацију са женом – спасавање сестре, служење за девојку, свађа браће због девојке/виле/жене, искушавање љуба. Најпознатија улога Малог Радо(ј)ице јесте сужањство којег се ослобађа након подношења мука и уз помоћ ћерке поробљивача, али је његов лик привукао и неке друге сличне или комплементарне моделе, какви су ослобађање разменом (СНП VI, 71; ПЦХ, 56), владар својевољно ослобађа сужња и муж на свадби своје жене (СНП VI, 76). Љутица Богдан је амбивалентан јунак просечне епске славе, пријемчив сижима који нагињу новелистичким темама. Он се суочава са издајом сестре (Б, 105), други пут продаје љубу (Е, 141) или служи господара за коња (СНП II, 76; СНП VI, 46). Статус великог, преког јунака, вероватно због инерције имена, добија само у Тешановој варијанти о случајном сусрету и избегнутом мегдану са Марком Краљевићем. Врховни вожд Првог српског устанка претежно се остварује кроз делокруг војсковође, а јунак (заточник) постаје у варијантама о заштити девојачке части и женидби с препрекама (женидба брата и удаја сестре). Копча наоко разнородних сижеа јесте мотив подизања устанка. Карађорђе, и епски и историјски зачетник буне, привукао је и повезао моделе о војевању и заштити невесте и сватова (СНП IV, 25; СНП IVр, 41).

Колико окоштала типска карактеристика лика одређује, и углавном сужава, избор сижејних модела, најбоље показују традиционално негативни јунаци. Невера Вука Бранковића проширила се и изван косовског круга песама. Једном фиксирано типско обележје косовски издајник пренео је и у модел о неуспелом ослобађању сужња (СНП Пр, 33; ПЦХ, 160), конфронтирајући се овог пута са Стевом/Стефаном Лазаревићем. Инерцији традицијске улоге придружио се и утицај историјских факата – непријатељство између Лазаревића и Бранковића након Косовске битке.⁷

---

⁷ После битке код Ангоре, непријатељство између Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића врхуни у директном сукобу браће Лазаревића и њиховог сестрића 21. 11. 1402. код Трипоља на Косову (Калић, 2012: 96–97; Калић, 1972: 67–68). Ђурђев савез са Турцима, поново Косово као место одсудне битке, и потоњи одлазак Вука Лазаревића у Цариград историјски су окидачи који су се епски трансформисали и повезали у два варијантама о Стефановом покушају ослобађања брата из турског ропства, пропалом због нове издаје Бранковића.

Изразита негативност карактерише епископски лик „проклете Јерине“. Намети немилосрдне градитељке Смедерева иницирали су Новаково одметање (СНП III, 1). Сурова деспотица која игнорише вољу свог мужа, потпуно преузимајући власт, заточила је и погубила најбоље српске војводе (СНП II, 83).⁸ Она је посредни кривац за ослепљење својих синова не само зато што је кћер удала за турског цара (СНП Пр, 64) већ и зато што је синове погрешно упутила на осино понашање кад су кренули у прво похођење сестри (СНП Пр, 87). У Милутиновићевој варијанти о брзом расту младог јунака одгајаног на страни и замени на мегдану (ПЦХ, 152) обележена је као сарадник Турака и издајник свога рода (свог унука Змај-Огњеног Вука). Сличну улогу има и у старијем запису о покушају предаје унука Турцима (нејаки Макса, син Стефана и Анђелије – Е, 21). Чак и када су јој негативне црте ублажене под утицајем модела или другачијег делокруга, њен лик задржава енергичност и предузимљивост. Осим што бира женика за своју кћер (СНП II, 80; СНП Пр, 64; СНП Пр, 87), она је иницијатор женидбе свог брата (СНП II, 82) или сина (СНП Пр, 26, ПЦХ, 152). Лукавост избија кроз савете нејаком сину како да удовољи разочараној невести, будимској принцези (ПЦХ, 152). Организаторски карактер, способност, спремност на акцију појављују се и тамо где се најмање очекују. Тако Јерина преокреће формулативно пасивни делокруг невесте помажући заточницима (СНП II, 79). Делокруг позитивне жртве најмање јој одговара, али и њега мења, обликујући га према утврђеним специфичностима свог карактера. У варијантама о заштити крсног имена она и Ђурђе су угрожени слављеници (СНП VI, 20; СНП Пр, 49). На Ђурђев предлог, Јерина излази испред двора и позива намерника да напије у славу Божију. Препуштањем иницијативе Ђурђу, она је само наизглед скрајнута и заклоњена иза послушне патријархалне супруге. Њене типске црте – доминација и активност, и овде су одолеле законитостима делокруга.

Делимично флуидан (делимично кристализован) јесте и лик Радулбега/Влашића Радула. Најпознатији је по варијантама о завади браће. Сплет негативних црта настао је претежно под утицајем акумулираних историјских чињеница везаних за размирице потомака Јована Радула I

---

⁸ Облак Радосав ослобађа Бијелића и Златокосића ударајући Јерину троструком камцијом. С. Самарџија овакав поступак, несвојствен епископским јунацима, а карактеристичан једино за кажњавање обесне жене или противникове љубе, сагледава као исконску борбу митског заштитника, змајеборца, против демонских сила које су узурпирале светлост и Сунце (Самарџија, 2010: 234–235).

Бесарабе.⁹ Песме о његовој женидби истичу јуначну и моралну невесту из куће Црнојевића¹⁰ као антипод охолом женику. Ова два модела негативно су га одредила. Надаље улази само у оне сижее који прихватају мотиве конзервиране уз његово име. Тако постаје Грујичин зет, непријатељ, у варијанти о верној сестри (Е, 49), или љубавник мајке невернице (СНП III, 85).

Типска имена противника знатно су компатибилнија, али су ипак ограничена не само негативном карактеристиком већ и захтевом сижејног модела. Малета је претежно противник јунака у моделу о певању кроз гору, Дука (зулумћар, Херцеговац) формулативни је љубавник, отмичар жене или грешник, док је Арапин, најфреквентнији противник, прилагођавајући се моделима, постепено мењао своје карактеристике од хтонског бића, преко хибридног до реалистичног јунака.¹¹

Независно од степена флуидности/кристализованости, јунаци развијенијих биографија бирају моделе у које улазе, саображавајући их колективном знању заједнице о њима. Флуидни сижеи укључују бројне јунаке, али истовремено и откривају диференцијацију протагониста према одређеним подтипovima или групама сижеа. Нпр. у сижеима о женидби јунаци бирају тип женидбе најпре према епохи којој припадају. Потом се додатно профилишу избором одговарајућих модела. Марко је тако или заточник или активни женик. Елитет најбољег јунака не оставља простор за ангажовање његовог заточника. Ђурђе и Лазар су владари, па се први ослања на заточнике (СНП II, 79), а други захтева женидбу с неепском препреком – услов за добијање невесте је порекло (СНП II, 32; СНП IIр, 26). Међу јунацима средњих времена, млади јунаци сами краду девојку, док Иви Сењанину и Стојану Јанковићу статус вође дозвољава заменика у отмици. Старост, позиција харамбаше и породичног старешине, митолошке наслаге и хтонски елементи битна су обележја Старине

---

⁹ Историја памти сваћу његових синова, Дана и Мирчете, затим потоњих влашких кнезова Радула IV Великог и Богдана III Слепог, као и сарадњу Мирчете и последњег бугарског цара, Јована Шишмана III (Костић, 1937: 111).

¹⁰ Радул IV Велики био је ожењен Маријом, ћерком елбасанског војводе, а Иван Црнојевић њеном сестром Гојсавом. Песма је запамтила право име невесте, али је преиначила њену везу са Црнојевићима (Костић, 1937: 129).

¹¹ Р. Божовић уочава хоризонтални и вертикални развој лика Арапина у епској поезији. Хоризонтални оцртава линију од митског бића до историјског представника из доба династије Абасида, која се у песми представља као еволуциона путања од троглавог демона до супституције Арапина Циганином или Турчином. Напоре до се одвија и вертикални процес – Арапин се снижава од краља до поклисара. Оваква слојевитост омогућила је лику Арапина велику разуђеност (Božović, 1977: 216–218).

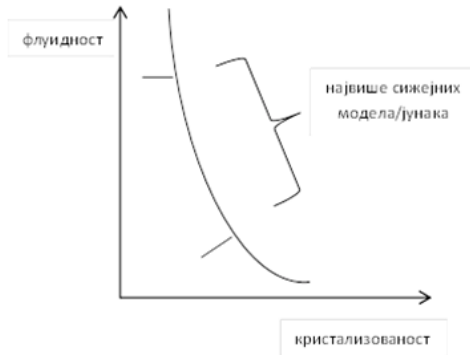
Новака (Сувајџић, 2005: 217–233). Зато није погодан за функцију женика. Избор невесте примерене његовом хабитусу и пореклу (вила), одсуство хајдучких обележја и избегавање апелатива „старина“ (Сувајџић, 2005: 235) омогућили су му да се, изузетно, оствари и у овој улози (Б, 39). Такође је изгубио ознаку старог поштованог старешине у моделу о ослобађању после избора смрти, прилагођавајући се улози младог хајдука који сам надјача три хиљаде царевих војника (Е, 67) (Сувајџић, 2005: 83).

Различити типови преоблачења (Радуловић, 2005: 107–113) саображени су физиономији, карактеристикама и намери јунака. Бановић Страхућа пролази кроз Косово, притиснуто турском војском, преодевен у рухо непријатеља. Ускочки прваци такође позајмљују обележја противника у акцији отмице девојке из турске средине. Леп, млад јунак, какав је Груја Новаковић, може се маскирати у девојку, док се јунак попут Марка крије испод калуђерске одеће. Новелистички импулс са Грујице се пренео на Мијата Томића, а са Марка на Старину Новака и дели Радивоја (ПЦХ, 66). Њих двојица чак и заиграју „ситно калуђерски“, тресући чардаке, у Марковом маниру. Према изгледу, положају и годинама, Старини Новаку пристаје и трговачко одело (Сувајџић, 2005: 239), док се Радивој, чија старосна доб није увек прецизирана као кад је реч о Груји и Новаку, преоблачи још и у младог роба (модел о продаји хајдука – Б, 107; ПЦХ, 149).

Марков пример ограниченог избора женидбених сижеа или типа маскирања, показује још једном да апсолутне флуидности нема, те да су и за најкомпатибилније јунаке извесни сижејни модели и делокрузи затворени.

Графикони којима се може сликовито представити интеракција јунака и сижеа, односно степен компатибилности једних у односу на друге, сведоче о истоветној расподели на скали флуидности – кристализованости и симетрији у међусобним односима.

Као што је речено, највише сижејних модела и највећи број јунака сврставају се међу делимично флуидне, односно, делимично кристализоване, док је најмање оних који теже крајњостима – потпуној отворености или затворености, кад је реч о сижеима, односно, потпуној прилагодљивости или искључивости, кад је реч о јунацима. Нормална расподела, која око средње вредности групише највише узорака, очекивана је и логична последица варијантности, али потврђује још нешто. Доминација сижејних модела и јунака који се једни другима прилагођавају, али само до извесне мере, илуструје суштину епског жанра, а то је – варирање у омеђеним оквирима, импровизација у схематичности, разноликост у сличности.

Извори:

Б – Богишић, Валтазар. 1878. *Народне пјесме из старијих највише приморских записа*. Београд: Гласник Српског ученог друштва.

Е – Геземан, Герхард. 1925. *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*. Сремски Карловци.

ПЦХ – Милутиновић, Сима Сарајлија. 1990. *Пјеванија црногорска и херцеговачка*. Никшић: Универзитетска ријеч.

СНП II – Караџић, Вук Стефановић. 1988. *Српске народне пјесме, II, Сабрана дела*, књ. 5. Београд: Просвета.

СНП III – Караџић, Вук Стефановић. 1988. *Српске народне пјесме, III, Сабрана дела*, књ. 6. Београд: Просвета.

СНП IV – Караџић, Вук Стефановић. 1986. *Српске народне пјесме, IV, Сабрана дела*, књ. 7. Београд: Просвета.

- СНП VI – Караџић, Вук Стефановић. 1935². *Српске народне пјесме*, VI. Београд: Државна штампарија.
- СНП VII – Караџић, Вук Стефановић. 1935². *Српске народне пјесме*, VII. Београд: Државна штампарија.
- СНП VIII – Караџић, Вук Стефановић. 1936². *Српске народне пјесме*, VIII. Београд: Државна штампарија.
- СНП IX – Караџић, Вук Стефановић. 1936². *Српске народне пјесме*, IX. Београд: Државна штампарија.
- СНП Пр – Младеновић, Живомир и Недић, Владан. 1974. *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*, II. Београд: САНУ.
- СНП Шр – Младеновић, Живомир и Недић, Владан. 1974. *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*, III. Београд: САНУ.
- СНП IVр – Младеновић, Живомир и Недић, Владан. 1974. *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*, IV. Београд: САНУ.

Литература:

- Калић, Јованка. 1972. Велики преокрет. *Историја српског народа*, књ. 2. Београд: СКЗ. 64–74.
- Калић, Јованка. 2012. *Срби у позном средњем веку*. Београд: Завод за уџбенике.
- Костић, Драгутин. 1937. *Тумачења друге књиге „Српских народних пјесама“ Вука Ст. Караџића*. Београд: Државна штампарија.
- Клеут, Марија. 1987. *Иван Сењанин у српскохрватским усменим епским песмама*. Нови Сад: Матица српска.
- Лома, Александар. 2002. *Пракосово. Словенски и индоевропски корени епике*. Београд: Балканолошки институт – Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Крагујевцу.
- Мелетинский, Елеазар. М. 1963. *Происхождение героического эпоса. Ранние формы и архаические памятники*. Москва: Восточная литература.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. 1980. Теорије о настанку народних приповедака у нашој науци деветнаестог века. *Научни састанак слависта у Вукове дане IX*. 495–500.
- Пешикан Љуштановић, Љиљана. 2002. *Змај Деспот Вук – мит, историја, песма*. Нови Сад: Матица српска.
- Радуловић, Немања. 2005. Типологија преоблачења у усменој епизи. *Годишњак катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима I*. 107–113.
- Самарџија, Снежана. 2010. Још једном о Облаку Радосаву. *Фолклор, поезика, књижевна периодика*. Београд: Институт за књижевности уметност. 227–245.
- Сувајџић, Бошко. 2005. *Лунаци и маске*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Сувајџић, Бошко. 2009. О мартолозима и епској слави. *Митолошки зборник 22*. 305–322.

Božović, Rade. 1977. *Arapi u usmenoj narodnoj pesmi na srpskohrvatskom jezičkom području*. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.

Pešić, Radmila i Nada Milošević-Đorđević. 1984. *Narodna književnost*. Beograd: IRO „Vuk Karadžić“.